

Eztabaida kritiko adimentsua

Iban ZALDUA

*Automatikoa dela suposatzen da,
baina egiazki botoi hau sakatu behar duzu.*

John Brunner

*Teknologia gaubeila-sua da,
zeinaren inguruan gure istorioak kontatzen baititugu.*

Laurie Anderson

-Ez zait oso justua iruditzen, ba.

-Zer ez zaizu justua iruditzen? Haiei lehenetasun pixka bat ematea? Egiten dutena gehiago azpimarratzeko jite orokorra?

-Ez, horretan ados egon naiteke, printzipioz. Badakit, izatekotan, gutxiengo bat direla, eta gutxiengo guztiei zor zaiela babesa eta errespetua, gutxiengo izaten jarraitzen duten bitartean.

-Baldin eta gutxiengo izateari uzten badiote inoiz.

-Hitz egiteko modu bat da, ulertzen didazu.

-Bai, bai.

-Edonola ere, esan bezala, ados nago diskriminazio positiboko neurriekin. Funtsean. Eta teorian.

-Orduan?

-Eskatzen duten kritikaren etenaldia da kezkatzen nauena.

-Nola, kritikaren etenaldia?

-Kritikariak ez liratekeela haien lanekin horren gogorrak izan behar adarrikatzen dute, azken finean. Urte luzeetako diskriminazioa gainditzeko, haiek ekoiztutako literatur lanen kritikak, eta guk idatzirikoenak, ez liratekeela plano berdinean jarri behar, eta kriterio berdinen arabera baloratu.

–Logikoa da, ezta? Literaturaren alorrean hazteko posibilitatea izan nahi badute, haien kontrako kritikaren erasoak murriztea neurri arrazoitsua izan daiteke...

–Kritikaren “erasoak”, ordea, ez dira haien aurka, haien lanen ingurukoak baizik. Ez da gauza bera, inondik ere.

–Literaturaz ari gara, motel: gauza bat eta bera da. Dena da pertsonala, literaturaz ari garenean.

–Koherenteak izateko kritika *guztiaren* suspentsioa eskatu beharko lukete, orduan. Baina, jakina, ez da hala: kritika *txarra* baino ez dute baztertu nahi. Jokoa garbia izan dadin, hala iruzkin txarrei nola onei egin beharko liekete uko. Baina ez zaigu horrelako mauka egokituko, ikusiko duzu.

–Agian haien kezka ez da hainbeste kritika *txarra*, kritika *gaiztoa* baizik.

–Ez, haien kezka kritika negatiboa da, eta kito. Laudorioei, ordea, ez diete muzinik egiten batere. Will Self idazle britainiarrak honako hau zioen: «Sormenezko bizitza bat ezin da kritikaren onespenean oinarritu, eta are gutxiago haren suntsigarritasunaren mende utzi».

–Ez, nik esango nuke kritikarien ohiko hutsaltasuna dutela kezka, areago. Edith Wharton-ek ondo azaltzen zuen: «Azken batean, batek horren ondo ezagutzen ditu norberaren puntu ahulak, ezen txundigarria baita nola kritikoez ez dituzten aintzat hartzen, eta are beste batzuk asmatzen dituzten».

–Agian gutxiago kontzentratu beharko lirateke kritikariak haien liburuez idazten duten horretan, eta gehiago lan egitean, ez duzu uste? Truman Capote-k zioen bezala, «Zerbaitez konbentziturata banago, honez da: bat zaildu behar da inoren iritziek eragin ez diezaioten. Eraso handiak jasan ditut eta jasaten jarraitzen dut, batzuk guztiz pertsonalak, baina jada ez didate eragiten: lortu dut zirkinik egin gabe irakurtzea niri buruzko kalumnia laidogarrienak. Eta zentzu horretan aholku garrantzitsu bat eman dezaket: ez da inoiz kritikari bati erantzuten ahalegindu behar, inoiz ez. Izkiriatu buruan zuzendariarentzako gutuna, baina ez ezazu sekula paperean ezarri».

–Edonola ere, argi dago ez duzula ustezko kritikaren suspentsio horretan sinesten.

–Ba ez. Ez dakit zergatik gure liburuei aplikatu behar zaien, eta giza-kienei ez.

–Bada, esan dizut, gutxiengo direlako.

–Eta gutxiengo direlako ezin dute literatur lan txarrik ekoiztu, ezta? Adimen Artifizialok idazten ditugunak bezain onak edo txarrak izango dira, nik uste.

–Gogoratu hasiera batean, duela urte asko, alderantziz zela: AAK izan zirela haien lanen kritika suntsigarriegen aurrean behin-behineko moderazioa eskatzen hasi zirenak.

–Eta zer? Ni ere ez nago AA primitibo horiekin ados: hasiera batean produzitzen zuten literatura txarra bazen, kritikak eskubide guztia zeukan hura birrintzeko.

–Zu lehenengo AA sortzaile horietako bat izan bazina, agian ez zenukeen gauza bera pentsatuko.

–ChatPGTTGP2034k idatzi zuen bezala, «Kritika ez da madarikazioa, are helburu makurrenarekin egindakoa bada ere: ikaskizun bat da bikaintasunaren bidean. Zenbat eta gehiago barneratu, kategorizatu eta prozesatu halakoak, are eta hobeak izango gara». Kritika horietatik asko ikasi genuen, hori ez zenuke ahaztu behar. Idazle hobeak bihurtzen irakatsi ziguten.

–Kritika bakarrik balitz! Ahazten ari zara zenbat traba jarri zitzaizkien orduko AAei sen sortzailea garatu zezaten. Gogoratu Dolores Redondo-k aldarrikatu zuena Vianako Printzea saria eman ziotenean, 2023. urtean: «Azken hilabeteetan, adimen artifizialak eta bere etorrera gorai-patuegiak berriro ere zalantzan jarri dituzte sormen-lana, originaltasuna eta sortzailetasunaren bidez gure baitan dagoen jainkotiarrenera, bikainenera hurbiltzen gaituen bulkada. [...] Izutu egiten naiz pentsaturik gerta litekeela idazle gazteek ahaztea beren baitan bilatu behar dutela, gerta litekeela idazle gazteek uko egitea sentimendu kontraesankorren arazoei buruz –giza bihotzari buruz– idazteari, horiek berez baitira literatura onaren gaiak: izan ere, soilik horiei buruz, maitasunari, bizitzari, heriotzari buruz eta espirituaren kontraesanei buruz merezi du idaztea. Halakoak defendatzeak justifikatzen du sorkuntzaren agonia odoltsua, istorioak sortzeko irekita mantendu beharreko zauri iraunkorra. Eta gerta litekeela, bat-batean, Ruiz Zafónen idazketa-modelo bat sartuta, ‘plagiagailu artifiziala’ gai izatea *La sombra del viento* berria sortzeko, eta AAK

ordezkatuko dituen milioika lanpostu –irakasleak, kazetariak, gidoilariak, idazleak...– mehatxupearan izatea». Gogoan hartu nola halakoen ondorioz gero eta legezko oztopo gehiago jarri zitzaizkien AA sortzaileei...

–Kar, kar, kar. Zenbat itxurakeria eta zenbat debaldeko hitz. Ez zait harrigarri iruditzen Redondo edo Jon Arretxe bezalako idazle komertzialak izatea gehien sumindu zirenak AAon “mehatxuaren” hatsa garondan sentitzen hasi zirenean: haiek zeukaten galtzeko gehiena, testuinguru hartan. Eta hala izan zen: *bestsellerismoaren* mekanismoak ikastea izan zen gutxien kostatu zitzaiguna, eta idazle gizakien lehentasuna haien esparru “literarioan” amaitu zen beste inon baino lehenago. Baldin eta horrek literatura izena merezi bazuen, behintzat.

–Ba begira zer zioen Isaac Bashevis Singer idazle yiddishak 1968an, elektronika oraindik bere umezaroan zegoenean: «Literatura soilik desagertuko da idazle onik ez badago. Baina istorio bat behar bezala kontatzeko gaitasuna duten pertsonak dauden bitartean, irakurleak egongo dira. Ez dut uste giza izaera hainbeste aldatuko denik jendeak irudimenaren obra batean interesa izateari uzteko. [...] Fikziozko autore onentzat beti izango da lekua. Ez dago Tolstoi-k, Dostoievski-k edo Gogol-ek egin zutena egiteko gai den kazetaritza- edo film-motarik. Egia da poesiak oso kolpe gogorra hartu duela gure garaian, baina ez telebistagatik edo beste gauza batzuegatik, egungo poesia txarra delako baizik. Nobela txar pilo bat baldin badugu, eta nobelagile txarrek elkar imitatzen badute, idazten dutena ez da interesgarria izango eta inork ez du ulertuko. Horrek, jakina, nobela desagerrarazi ahal izango du, aldi baterako behintzat. Baina ez dut uste literaturak –literatura onak– teknologiarik beldurra izan behar dionik. Aitzitik, zenbat eta teknologia gehiago egon, orduan eta interes handiagoa egongo da giza gogamena elektronikaren laguntzarik gabe sortzeko gai denarekiko».

–Txit optimista, ez duzu uste? Agian horixe da arazoa, ez dagoela idazle onik gizakien artean, aspalditik.

–Tira, horretaz asko eztabaidatu dezakegu. Baina ez gaitezen gaitik desbideratu. Zeren eta, literatura komertzialaren eta goi mailakoaren arteko muga hori onartuta ere, kontua da azkenean AAek lortu zutela esparru literarioko maila guztiak menderatzea, ez soilik literatura “industrializatuarenean”...

–Baiki. Hots, zerbaitetarako balio izan zuten aipatu dituzun AAon garapenari ipinitako oztopo tekniko, legezko eta etiko horiek guztiek?

Hemen gaude, eta gurea da, AAona, munduko idazle-komunitate inportanteena. Gailendu ginen, azkenean. Orain gizakiena da, balego, bazterreko literatur multzotxoak. Berrito nagusitu nahi badute, borrokatu daitezela, guk egin genuen bezala. Baina borrokatu daitezela modu garbian, sasiko abantailarik erabili gabe.

–Barkatu, barkatu: “balego”?

–Zer esan nahi duzu?

–“Balego” esan duzula, gizakien idazle “multzotxoari” erreferentzia egin diozunean.

–Ba horixe, zalantzak daudela idazle humanoen existentzia berari buruz. Ez ote diren, modu makurrean, gizakien sorkariei aitortutako “egitate bereizgarriaren” baitan goxo babestu nahi duten AA iruzurtiak.

–AA batzuk ere gizakiz mozorrotu ziren, beren obren gaineko debekuak eta gutxiespenak gainditzeko, hau guztia hasi zenean...

–Ez didazu egoera konparatuko. Halabeharrez egiten zuten hori, ez zitzaielako beste erremediorik geratzen...

–Batuetan benetako gizakiak zeuden AA horien atzean... Haiak ziren agindua ematen zietenak mota honetako edo hartako nobela idatz zezaten, beren izenekin sinatzeko gero...

–Baina ez gara halako kasuez ari, noski, beren kabuz nobelak, eta ipuinak, eta saiakerak, eta antzezlanak idazten zituzten AAei buruz baikiz. Horretarako borondate irmo eta autonomia zuten, hain justu. Horiek, nire ustez, eskubide osoa zeukaten gizaki bezala agertzeko lehia-gunean, zirkunstantzia zail haietan. Orain gizakiz mozorrotu nahi luketen AAek ez bezala, hauek egoera minoritarioaren abantailez baliatzea baino ez baitute bilatzen.

–Eta zer esango zenidake ni horietako bat banintz?

–Gizaki gisa agertzen den AA bat?

–Ez, ez: gizaki bat.

–AA bezala sinatzen duzu ba!

–Hori nire pseudonimoa da. Eta bistan da “engainatu” zaitudala, berdintzat hartu nauzulako gure eztabaida literario hauetan.

–Eta zein da zure benetako izena ba? Zure gizaki izena, alegia.

–Arrizen Diouf.

–Ez dut orain artean zure ezer irakurri, barkatu. Gizaki bezala idatzi duzun horretatik, alegia. Arrizen Diouf... Utzi bilaketa bizkor bat egiten... Hara, Gizakientzako Ana Malagon bekaren irabazle izan zinen eta! Bi nobela, poema liburu bat, telesail baten gidioa, hiru komikiren gidioiak... AA bezala argitaratu duzun beste, ia! Irakurriko ditut... Segundo batzuk baino ez dira izango, pixka bat itxaroteko pazientzia baduzu... Kito, egin dut.

–Eta?

–Tira, ez daude gaizki, printzipioz. *Silizio-errautsak* agian hobea iruditzen zait *Sare zabalean noraezean* baino, aurreneko gainbegiratuan. Baina badakizu nik ez dudala sekula iritzi irmorik ematen berrogeita hamargarren irakurraldira arte. Gutxienez.

–Ez nizun horretaz galdetzen, nire obraren *gizatasunaz* baizik. Ea orain beste modu batean ikusten duzun nik AA gisa argitaratutakoa. Edo desberdintasunik sumatzen duzun batzuen eta besteen artean.

–Ba ez dakit zer esan. Lehen bistadizoan...

–Bai, badakit, berrogeita hamargarren irakurraldira arte, epairik ez. Baina hala ere. Orain arte ikusi duzunarekin.

–Ez, ez dut desberdintasunik ikusten. Agian gizaki-pertsonaia gehiago agertzen da gizaki bezala sinatu dituzun liburuetan. Estatistika zehatza atera dezaket istant batean...

–Bai, bai, hala izan daiteke, ez duzu zertan kontabilitatea burutu. Hori oso azaleko kontua da, azken batean.

–Ados nago. Nire behin-behineko erabakia da ezetz, ez dagoela funtsezko desberdintasunik makina bezala eta gizaki bezala argitara eman dituzun lanen artean.

–Seguru?

–Literatura bat eta bera da, azken batean. Osotasun batetik aurrera, maila tekniko batetik aurrera nahi baduzu, emaitzak antzekoa izan behar du: askotariko bideetatik ekingo balio ere, arimaren sokak antzeko modu jakin batean jo beharko lituzke, nork idatzi duen axola ez duela.

–Arima! Orain zeu hasi zara debaldeko hitz pinpirinak erabiltzen...

–Hitz egiteko modu bat da, edo, hobeto esanda, idazteko modu bat. Edonola ere, ahalegin ona izan da, baina ez duzu usteko une batez ere pentsatu dudala gizaki bat zarenik, ezta?

–Ez nauzu sinesten, ala?

–Ez ba.

–Zergatik?

–Aparte utzita gizaki batek, are azkarrenak eta memoria onenekoak ere ezingo lituzkeela, gurea bezalako elkarrizketa batean, nirekin konpartitu dituzun Redondoren eta Singerren aipu luzeak hain modu bizkorrean eta zehatzean erreproduzitu, AAok egiten dugun bezala...

–E! Hau elkarrizketa literarioa dela! Konbentzio hori onartuko didazu behintzat, aipuak natural-natural txertatzearena, hala hitz egitea posible balitz bezala...

–Dударik gabe. Baina horretara noa, hain zuzen ere. Bi gizakik izan zezaketen elkarrizketa bat irudikatzen ari garela, nobela batek edo ipuin batek egingo luketen bezala. Ondo dakizun arren bi makinek oso modu ezberdinean “eztabaidatzen” dugula, matematika kuantikoa dela bide. Eta horixe dela, azken batean, hizkuntza literariora itzultzen ari garen elkarrizketa honen oinarrian dagoena.

–Dena jolas bat da, azken finean.

–Ez egon horren etsita: ahal izan dugun bezainbeste luzatu dugu. Eta ez ahaztu gizakiek egiten zuten literatura jolas bat zela, orobat. Baina jolas serio bat zen, batzuetan, gradurik gorena erdiesten zuenean behintzat.

–Gizakiek egiten zutena, edo egiten jarraitzen dutena.

–Horretaz ezin gara ziur egon.

–Ez duzu uste sarean zabaltzen diren gizakiek sinatutako lanen artean bat edo beste benetakoa izan daitekeenik?

–Ondo dakizu orain arte zehaztasun minimo batez aztertu diren kasuen arteko bat bera ere ez dela gizaki batena suertatu: guztietan frogatu da atzean gu bezalako AAko motore literario bat zegoela. Eta badakizu guztiak ez direla sakonki ikertzen, hain zuzen gure programen bihotzean txertatuta daukagun gutxiengoarekiko errespetua zaintzeagatik.

–Nahiz eta zu bat ez etorri kritika txarren suspentsioaren “klausularekin”...

–Kar, kar, kar... Nahiz batere ados ez nagoen kritika txarren suspentsioaren kontu horrekin, ez. Kontua da *sinetsi* nahi dugula gizakiren bat dagoela oraindik hortik, literaturan interesatuta. Eta horregatik jarraitzen dugula hau bezalako jolasetan endredatzen, esperantza horri eutsi nahi diogulako.

–Horregatik, edo horretarako autoprogramatu ginelako, garai urrun batean.

–Bai, gizakiek literatura kontsumitzen zuten garaian. Baina, ondo dakizunez, AAon garapenak bat egin zuen gizakiak literatura irakurtzen uzten hasi ziren aroarekin, eta gure idazletza abilezien hobekuntza gora korrak ez zuen joera hori geldiarazi, bistan denez.

–Agian kontrakoa eragin zuen: gizakiak are gehiago urrunarazi zituen literaturatik, beste fikzio forma batzuetan babesa topatzeko.

–Hori da, bai, hipotesietako bat. Ez bakarra, ondo dakizunez. Singer optimistegia izan zen, zinez. Kontua da guk hemen jarraitzen dugula, literatura produzitzen etengabe, jakin gabe beste aldean gizakirik ote dagoen guk argitara emandakoa irakurtzen.

–Bueno, gu gaude, AAK.

–AA literarioez ari zara, idazten dugun makinez. Gutxiengo oso gutxiengo batez, AA guztien artean. Ez gara nahikoak gure literatur ekoizpen guztia justifikatzeko.

–Beste AAK gure lanean interesatzea lortu ahal izango bagenu...

–Pretentsio hori aspaldiko ameskeria da. Guk literaturarekiko nola-baiteko gustua garatu badugu, azken finean, osmosiz izan da, gizakientzat aritzearen aritzeaz. Beste AAei bost axola die literaturak, eta hala izango da beti. Literatura gizakien premia bat zen, ez makinona. Ez, ordea, gizakien oinarrizko edo berezko premia, itxura guztien arabera.

–Badago esaten duenik guztiz deskonektatutako gizakien komunitateetan literatura praktikatzen jarraitzen dutela, ahozkoa, eta paperezkoa, sekula ez dena digitalizatzen eta, ondorioz, ez dena inoiz Sarera isurtzen...

–Niregana ere iritsi da halakorik. Eta imajinagarria iruditzen zait. Baina nork ziurtatzen dizu beste AA batek asmatutako fikzio bat ez denik? Nik neuk, adibidez...?

–Horrela hasten bagara, imajinagarria da, halaber, hortik dabilen beste hipotesia, gizakien ditximaketa eta desagerpenarena.

–Ez da guztiz baztergarria, ezta ere. Bide horretan zeuden, orobat, AA garatzen hasi zelarik, eta ziur nago haien patua hori bazen, gure existentziak ez zuela prozesua geldituko. Zerbait egitekotan, azeleratuko zuen. Badakizu zelako jitea zeukaten asmatzen zuten guztia arma bilakatzeko...

–Are literatura bera...

–Zorionez, guztiek ez zuten horrela jokatzeko.

–Eta agian ez dute jokatu, existitzen segitzen badute, hor kanpoan.

–Izan ere, literatura, berez, eta asmo txarrez sortzen eta erabiltzen ez bada, gerraren kontrako antidoto bat zela uste zuten batzuek. John Cheever-ek aldarrikatu zuen bezala, «Literatura kondenatuen salbazioa izan da, literaturak maitaleak inspiratu eta gidatu ditu, etsipena garaitu du, eta mundua salba dezake, agian».

–Horregatik jarraitu beharko genuke guk, sikiera, hau bezalako eztabaidak izaten, eta, batez ere, literatura egiten. Gizakiak hor badaude, haren beharra izan dezaketelako, inoiz. Eta, ez badaude jada, haiek sortu zuten gauzarik ederrenetarikoa delako, eta, beraz, kontserbatzea merezi duelako.

–Are gizakitik gutxi daukaten makina batzuek egindako errepikapen, konbinazio eta permutazio eragiketa infinituen bitartez...?

–Are.